

УДК 811.161.2'373.21

МІКРОТОПОНІМНИЙ ФРАГМЕНТ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ТЕОРЕТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ

Наталія Сокіл-Клепар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
бул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17
e-mail: nsokil@ukr.net*

Проаналізовано місце й роль мікротопонімних знаків у формуванні мовної картини світу. З'ясовано змістове наповнення терміна "картина світу", його диференціацію в різних науках. Мікротопоніми – важливий фрагмент не тільки в системі власних назв, а й у мовній загалом, бо містять цінну інформацію про загальнонаціональний досвід світосприймання, полегшують "прочитання" історії народу.

Ключові слова: мовна картина світу, світогляд, мікротопонімний фрагмент, мікротопонім.

DOI <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2108.68.8955>

Постановка проблеми. Людське життя відображається у своєрідних картинах світу – відбитках світосприймання, світовідчуття та світорозуміння. Всі уявлення про довкілля кожен народ формує в лексичних одиницях. Свого часу, В. фон Гумбольдт зауважив: "Через багатоманітність мов для нас відкривається багатство світу й багатство того, що ми в ньому пізнаємо; людське буття стає для нас ширшим, оскільки мови в чітких і дієвих рисах дають нам різноманітні способи мислення й сприйняття"[6 : 349]. Це свідчить про те, що мову потрібно вивчати у зв'язку з діяльністю людини, народу, нації, бо тоді є змога глибше зрозуміти культурні пріоритети в освоєнні світу.

Актуальність дослідження зумовлена потребою аналізувати лексику, зокрема мікротопонімну, не тільки з погляду семантичного наповнення, етимології, структурно-словотвірної специфіки, а й як національні знаки, своєрідні культурні коди. Онтологія мікротопонімів тісно залежить від антроповимірності, просторових реалій, темпоральних показників та ін. При вивченні власних назв варто звертати увагу на мовну свідомість носія та творця мікротопонімів, бо саме в ній формуються, побутують, змінюються, взаємозамінюються та занепадають найменування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про мовну картину світу чимало сказали В. фон Гумбольдт, Л. Вайсгербер, Е. Сепір, Б. Уорф, О. Потебня, М. Кочерган та ін. Сучасні лінгвісти теж зосереджують свою увагу на питаннях формування мовної картини світу [13; 7; 9]. Проте студії торкаються, звичайно, апелятивного рівня. Онімна складова мовної картини світу в українських дослідженнях трактувалася тільки принагідно. Скажімо, свою працю в такому руслі здійснили В. Баньої [1], З. Купчинська [12], В. Неклесова [14], О. Проць [16] та ін. В іншослов'янській онімній парадигмі мікротопоніми як просторові етномаркери розглянули О. Березович [2], Л. Климкова [11] та ін.

Мета статті – з'ясувати місце й роль мікротопонімів у мовній картині світу. Досягнення мети передбачає розв'язання низки **завдань**: 1) визначити наповнення терміна “мовна картина світу”; 2) описати особливість мікротопонімного фрагмента у побудові мовної картини світу; 3) протлумачити національно-культурну природу мікротопонімів в прагматично-емоційному осягненні світу.

Розгляд географічного простору, що закріплений у мікротопонімах, своєрідних кодах культурної, етногенетичної, світоглядної інформації про довкілля, визначає **новизну** пропонованої розвідки та її **наукове значення**.

Викладення основного матеріалу. Термінний інструментарій багатьох наук володіє такою одиницею, як “картина світу”, що реалізує складну цілісну систему розуміння та сприймання світу. Домінуючими рисами кожної з “картин світу” є саме ті, які важливі для конкретної науки. Учені найчастіше презентують уявлення людини про біологічну, соціологічну, психологічну, мовну дійсність. Гіпотетично, термін “картина світу” своїм корінням сягає початку ХХ ст., коли фізик М. Планк [15] та філософ Л. Вітгенштайн [5] чи не вперше застосували його для аналізу та систематизації наукових фактів.

Лінгвістична наука оперує великою кількістю тлумачень мовної картини світу. Доволі часто – це “представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності в етносвідомості” [17 : 365]. Також побутують думки про членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями. Саме в мовній картині світу відбиваються особливості сприймання довкілля [8 : 93]. Аналізований термін лінгвісти трактують і як мозаїкоподібну польову структуру взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загальною картину (модель) світу як таку [9 : 15]. Втім, вихідним пунктом будь-якої картини світу є насамперед чуттєво-пізнавальне начало, що в процесі комунікації вербально актуалізується. Кожна нація осягає світ своїми засобами, способами мислення й перцепції, адже різні мови – “це ніби різні вікна, через які кожний народ дивиться на світ і сприймає, ословлює його по-своєму, засвідчуючи таким чином різні типи ментальності” [7 : 96]. Ментальність визначено як “колективну душу”, що формується під впливом національної мови, народних традицій, культури, мудрості і проявляється в тих реаліях, які народ найбільше цінує. Однією з концептуально важливих реалій і є мікротопоніми.

Важливим елементом мовної картини світу є власні назви невеликих географічних локусів, що входять загалом до онімної картини, універсальної й водночас специфічної для кожного народу. Проприативи відіграють важливу роль у накопиченні досвіду етносу, бо вони виволікають фрагменти мнемічного досвіду через “щонайтонші “ниточки” вербально-мовленнєвих асоціацій, “тканину” яких зумовлює своєрідність конкретної мовної системи” [10 : 132]. Можна виокремити, скажімо, антропонімну, зоонімну, топонімну картини світу. Такі онімні пазли сукупно формують розуміння національного світосприймання.

Неабияке місце в онімній структурі посідають мікротопонімні знаки (коди), тобто неофіційні найменування частин населених пунктів, вулиць, полів, сінокосів, верхів, гір, криниць та ін. Мікротопоніми – важливі резервуари мовного, історичного,

соціального матеріалу, що входять до складу, та й, зрештою, презентують національну мовну картину світу. Вони є основним зберігачем культурного надбання народу, оскільки фіксують у собі закономірності, специфіку, креатив у номінуванні географічного простору.

Мовна картина світу, як відомо, формується з окремих фрагментів, що відображені в семантичних полях, лексико-семантичних групах. Інколи науковці, зважаючи на “зашифрування” цієї картини світу, прагнуть дешифрувати її за допомогою різноманітних словесних кодів. А мікротопоніми – це і є своєрідні локальні коди. Різновидами мікротопонімного коду дослідники називають геофізичний (природно-ландшафтний), зооморфний, фітоморфний, локативний, антропоморфний, колірний, темпоральний, історико-соціальний, етноморфний, кванторний коди [18]. Кожен мікротопонімний код особливий у тому плані, що відтворює специфічний ландшафт, характеризує ментальне сприйняття красивих ознак, містить соціальні, історичні, господарські показники в освоєнні просторових реалій певної нації.

Геофізичний код різнитиметься територіальним розташуванням. Скажімо, мікротопоніми *Бакай, Гало, Куп'явота, Мокос* семантикою твірних основ указує, що йдеться про болотисті терени Полісся. *Кичера, Клива, Жбир, Звори* орієнтують нас на схили Карпат. Звісно, це не єдиний фактор, оскільки схожі найменування можуть уживатися на різних територіях, але то радше буде виняток, аніж правило. Подібні назви є доволі давніми, бо людина пізнавала й номінувала світ просто так, як бачила: ліс, болото, гора, долина. Однак мовні ресурси невичерпні, особливо, якщо йде мова про говірковий потенціал. Саме тому всі просторові відтінки географічного об'єкта знаходили в лексиконі людини свої назви.

Цікавим у розкритті світоглядних позицій народу є фітоморфний код. Українці здавна славляться своєю залюбленістю та прихильністю до природи. Це підтверджують фольклорні твори, особливо пісенні, де практично кожен рядок обрамлено натуралістичним відображенням. Свого часу, І. Верхратський спостеріг, що в нашого народу на кожному травинку є “готові назви – таке не знайдеться в інших народів” [4 : 3]. В топонімії рослинний світ відображає сукупність того чи іншого виду рослин, їхні візуальні ознаки: *Березники, Буковець, Вільхованя, Волосань, Восиковате, Дубове Корчі, Перелісок, Поламаниць* та ін.

Аби повноцінно відобразити мікротопонімний фрагмент мовної картини світу, варто залучати не лише синхронний зріз онімів, а й підтверджувати його екскурсами в минуле, тобто діахронією, що допоможе чіткіше відтворити особливості нашого народу у сприйнятті довкілля, простежити традиції чи інновації у номінуванні простору на тому чи іншому часовому відтинку. Скажімо, типовими й завжди актуальними були антропонімні основи у формуванні мікротопонімікону: *Fedkowitz, Hawryłowieta, Klimow Potok, Мусюків Вершок, Тарасівки*. Різнитися у часі міг тільки склад антропонімних основ, а також словотвірні моделі мікротопонімів. Завдяки подібним мікротопонімам можна також говорити і про традиції іменування осіб.

Історичною тяглістю позначені відтопографічні, відгідрографічні мікротопоніми: *Dolina, Dzial, Gorb, Bahno, Boloto, Verшок, Обічка, Звір* та ін. Такі назви маркують елементи рельєфу та гідрологуси. Незважаючи на відносну семантичну прозорість, оніми ще не достатньо вивчені в ментальній царині. Це важливе джерело дослідження національної специфіки мови, бо “подібні назви виникають у мові кожного народу в різні періоди й з різних причин: вони генетично пов'язані з апелитивною й ономастичною

лексикою, а тому їхні етимони фіксують побут, суспільно-політичний лад, матеріальну й духовну культуру, взаємозв'язки з іншими народами, світогляд, психічні особливості, головні риси ментальності мешканців та іншу екстралінгвістичну інформацію” [19 : 7].

Особливо цінними є найменування, що походять від назв промислів та ремесел. Наприклад, сучасні мікротопоніми *Ванярка, Воларька, Гамарня, Гута, Палинчарня, Рударня, Роп'янка* є чи не єдиними свідками того часу, коли існували ці види трудової діяльності. Завдяки мікротопонімам можемо дізнатися, що українці займалися видобутком та варінням солі, плавили скло, метал, випасали волів та ін.

З історичної глибини до нас сьогодні “промовляють” мікротопоніми *Дворище, Городище, Замчище*. Скажімо, мікротопонімна основа *Город-* сягає приблизно княжих часів та свідчить про існування в минулому оборонних укріплень, які будували вздовж торговельних шляхів та місцевих кордонів. Суфікс *-ищ(е)* безпосередньо вказує на локацію, де колись був розташований той “город”. Тому нерідко мікротопоніми одиниці можуть підтверджувати давність заселення того чи іншого краю.

Мікротопонімікон певного регіону володіє ядром та периферією. Низка ядрових і периферійних мікротопонімів в багатьох мовах світу, звісно, різна, тому й по-іншому будуватиметься мовна картина світу. Найчастіше мікротопонімним ядром слугують назви, які окреслюють “свій” простір, периферійні ж формують “чужий” простір. Такі полноси почасті приховані в локативному різновиді мікротопонімного коду. Позитивно сприймаються (отже, становлять ядро) центральні, передні, праві мікрооб'єкти, тобто ті, що розташовані ближче до людини: *Центр, Середина, Передні Фелів'ята*. Центральними у людській свідомості є відсоматичні мікротопоніми: *Голова, Лікоть, Шийовина*. Мабуть, сюди варто віднести й прагматичні мікротопоніми метафоричної етимології, що творяться від найважливіших предметів побуту для життя людини, наприклад, *Коритини, Печище, Коцюба, Лопата* та ін. Сакральні просторові орієнтири теж входять до “свого” простору: *Коло Хреста, Коло Фігури*.

До периферії належать конотативно забарвлені мікротопоніми, оскільки вони первісно маркують “чужий” простір: *Америка, Сибір, Куба* та ін. Мабуть, віддаленими й негативними у сприйнятті є назви на кшталт *Чортів Верх, Страшний Берег, Дурний Звір*. Як твердять дослідники, “демонічні” топоніми закріплені за географічними об'єктами з певними властивостями: водна стихія – об'єкти з застоюною водою або ж навпаки – зі швидкою течією; місця зі складним рельєфом – кручі, кам'яні завали, горби; небезпечні зони – важко прохідні місця, дрімучі ліси, скелі; об'єкти з надзвичайними властивостями, – місця, де “водить”, “здається”, “причувається”, “бездонні” озера, скелі з примхливими обрисами і т.п.; об'єкти, розташовані на межі або ж які є межею, – межі, перехрестя доріг; віддалені, глухі місця, недостатньо оброблені або закинуті землі” [3 : 285]. Такі мікротопоніми одиниці яскраво об'єктивують світосприйняття людини.

Висновки. Мікротопонімний простір неоднорідний у багатьох мовах світу. Це спричинено, насамперед, ландшафтними особливостями, а також засобами відображення просторових реалій. Зважаючи на те, що мислинневі процеси однакові у всіх людей і не залежать від національності, то відмінність у сприйнятті довкілля полягатиме саме у тих словесних кодах, які мають аксіологічну, соціальну, історичну, політичну, сакральну, культурну, психологічну, демографічну специфіку, що, власне, і становить національний фон мікротопонімікону. Отож, мікротопонімний фрагмент мовної картини світу є невід'ємною її складовою, бо без елементарної частинки, як відомо, не буде цілісного розуміння і простору, і мови загалом.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у подальшому трактуванні мікротопонімів як національно-світоглядних, мовно-культурних знаків. Недарма кажуть, що в одній назві може міститися ціла епоха. Мікротопоніми – це словесна матриця Землі, в якій закодована важлива інформація народу. Вони існують від найдавніших часів, а їх відсутність не мислиться в сучасному суспільстві. Тому, щоб правильно “читати” свою історію, ми не повинні проминути жодного мікротопонімного коду, в якому збережені традиції, вірування, світоглядні позиції нашого народу у сприйманні довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Баньої В. Ф.* Лінгвокраїнознавчий потенціал української мікротопонімії (на прикладі назв географічних об'єктів басейну річки Ужа) / В. Ф. Баньої. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.chnu.edu.ua/?wpfb_dl=1084
2. *Березович Е. Л.* Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте / Е. Л. Березович. – Екатеринбург, 2000.
3. *Березович Е. Л.* Топонимия народная / Е. Л. Березович // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: т. 5 (С–Я). – Москва, 2012. – С. 284–288.
4. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклатури і термінології природописної, народної / І. Верхратський. – Львів, 1864–18 с.
5. *Вітгенштайн Л.* Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vitgen.html>
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – Москва: Прогресс, 1985. – 451 с.
7. *Єрмоленко С. Я.* Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 94–103.
8. *Єрмоленко С. Я., Бибики С. П., Тодор О. Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибики, О. Г. Тодор – Київ, 2001.
9. *Жайворонок В.* Українська етнолінгвістика. Нариси / В. Жайворонок. – Київ: Довіра, 2007.
10. *Кісь Р.* Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002.
11. *Климкова Л. А.* Нижегородская микропонимия в языковой картине мира: автореф. дисс. на соискание степени докт. филол. наук: спец. 10. 02. 01 “Русский язык”. – Москва, 2008. – 65 с.
12. *Купчинська З.* Топонімічна картина світу: теоретичний аспект / З. Купчинська // *Ucrainica II. Současná ukrajínistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 2 část. Sborník článků.* 3. Olmoucké sympozium ukrajínistů 24–26 srpna 2006. – Olmouc, 2006. – С. 563–570.
13. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Харків: “Основа”, 2009.
14. *Неклесова В.* Ономастичний ландшафт як частина мовної картини світу / В. Неклесова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2014_21_35
15. *Планк М.* Избранные труды / М. Планк. – Москва: Наука, 1975.

16. *Проць О. І.* Мікротопонімія півночі Львівської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / О. І. Проць. – Львів, 2011. – 19 с.

17. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава; К., 2006.

18. *Сьянова Е. И.* Ономастический код в ментальном пространстве диалектоносителей (на материале говоров Воронежского Прихоперья) : автореф. дисс. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. И. Сьянова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/onomasticheskiy-kod-v-mentalnom-prostranstve-dialektonositeley>

19. *Шевцова В. О.* Топонімія Луганщини / В. О. Шевцова. – Луганськ: Знання, 2000.

REFERENCES

1. *Banoi V. F.* Lihvokrainoznavchyi potentsial ukrainskoї mikrotoponimii (na prykladi nazv heohrafichnykh ob'ektiv baseinu richky Uzha) / V. F. Banoi. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1084

2. *Berezovich E. L.* Russkaya toponimiya v etnolingvisticheskom aspekte / E. L. Berezovich. – Ekaterinburg, 2000.

3. *Berezovich E. L.* Toponimiya narodnaya / E. L. Berezovich // Slavyanskie drevnosti: Etnolingvisticheskij slovar: t. 5 (S–Ya). – Moskva, 2012. – S. 284–288.

4. *Verkhratskyi I.* Pochatky do ulozhennia nomenklatury i terminolohii pryrodopysnoi, narodnoi / I. Verkhratskyi. – Lviv, 1864. – 18 s.

5. *Vitgenshtain L.* Tractatus Logiko-Philosophicus. Filosofski doslidzhennia / L. Vitgenshtain [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vitgen.html>

6. *Gumboldt V.* Yazik i filosofiya kultury / V. Gumboldt. – Moskva: Progress, 1985. – 451 s.

7. *Yermolenko S. Ya.* Minlyva stiikist movnoi kartyny svitu / S. Yermolenko // Movoznavstvo. – 2009. – № 3–4. – S. 94–103.

8. *Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Todor O. H.* Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv / S. Ya. Yermolenko, S. P. Bybyk, O. H. Todor – Kyiv, 2001.

9. *Zhaivoronok V.* Ukrainska etnolinhvistyka. Narysy / V. Zhaivoronok. – Kyiv: Dovira, 2007.

10. *Kis R.* Mova, dumka i kulturna realnist (vid Oleksandra Potebni do hipotezy movnoho reliatyvizmu) / R. Kis. – Lviv: Litopys, 2002.

11. *Klimkova L. A.* Nizhegorodskaya mikrotoponimiya v yazykovej kartine mira: avtoref. diss. na soiskanie stepeni dokt. filol. nauk: spec. 10. 02. 01 “Russkij yazyk”. – Moskva, 2008. – 65 s.

12. *Kupchynska Z.* Toponimichna kartyna svitu: teoretichnyi aspekt / Z. Kupchynska // Ucraina II. Současná ukrajínistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 2 část. Sborník článků. 3. Olmoucké sympozium ukrajínistů 24–26 srpna 2006. – Olmouc, 2006. – C. 563–570.

13. *Lysychenko L.A.* Leksyko-semantichnyi vymir movnoi kartyny svitu / L. A. Lysychenko. – Kharkiv: “Osnova”, 2009.

14. *Neklesova V.* Onomastichnij landschaft yak chastina movnoyi kartini svitu / V. Neklesova. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_2014_21_35

15. *Plank M. Izbrannye trudy / M. Plank. – Moskva: Nauka, 1975.*
16. *Prots O. I. Mikrotoponimiia pivnochi Lvivskoi oblasti: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10. 02. 01 “Ukrainska mova” / O. I. Prots. – Lviv, 2011. – 19 s.*
17. *Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia / O. O. Selivanova. – Poltava; K., 2006.*
18. *Syanova E. I. Onomasticheskij kod v mentalnom prostranstve dialektonositelej (na materiale govovor Voronezhskogo Prihoperya) : avtoref. disc. kand. filol. nauk : spec. 10.02.01 “Russkij yazyk” / E. I. Syanova. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://cheloveknauka.com/onomasticheskij-kod-v-mentalnom-prostranstve-dialektonositeley>*
19. *Shevtsova V. O. Toponimiia Luhanshchyny / V. O. Shevtsova. – Luhansk: Znannia, 2000.*

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2018

доопрацьована 30. 06. 2018

прийнята до друку 15. 08. 2018

MICROTOPONYMIC FRAGMENT OF THE LINGUISTIC WORLD IMAGE: THEORETICAL REFLECTIONS

Nataliya Sokil-Klepar

*Ivan Franko National University of Lviv,
Ivan Kovalyk department of Ukrainian language,
Universytets'ka 1/234, 79001, str., Lviv, Ukraine
tel.: (0 322) 239 47 17*

The author considers the place and role of microtoponymic signs in shaping the linguistic world image. The term "world image" is clarified in terms of its semantics and usage in different areas of research. The wording used to describe phenomena, events, facts, and processes in the environment is reflected in the linguistic world image. Presently, the researchers employ a number of interpretations of this term. Nevertheless, the emotional source, i.e. the way a nation perceives and verbalizes the world, is conceivably common for all these interpretations.

Linguistic realia reflect cultural traditions and norms of a nation. Microtoponyms are universals for many languages of the world since the nomination of spatial elements is generally typical for humans. Still, microtoponyms are also individual units for they reflect ethnocultural information characteristic of and distinctive for each nation. Microtoponyms embody the worldview of a certain nation in regard to shaping, functioning, and changes in spatial realia. Such sense structures mold the historical and geographic, linguistic, social and spatial, and spiritual and moral indicators of nation-shaping. Microtoponyms are mental forwarders created under the influence of the national language, national traditions, and culture that reveal themselves in the realia most cherished by the nation. They reproduce the whole semantic and structural-derivational potential of the past centuries and the present. Therefore, microtoponyms are an important fragment both of the proper names system and the language system in general, since they contain important information about the national experience of perceiving the world and facilitate the comprehension of the history of a nation.

Key words: linguistic world image, worldview, microtoponymic fragment, microtoponym.